

**ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΜΟΥ: ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ
ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ**

Αθανασίου Χ., Παπαδημητρίου Ε., Ριφάκη Ν., Σλαυκίδης Γ., Τσολακίδου Π. &

Υφαντής Γ.

ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου, e-mail: kpe-thes@otenet.gr

Περίληψη

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου εστιάζει τη δράση του στην εκπαίδευση για την αειφορία, προωθώντας τη συνεργασία φορέων και μαθητών για την ανάληψη δράσης στα τοπικά ζητήματα. Το προτεινόμενο πρόγραμμα «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου» υλοποιήθηκε από μεγάλο αριθμό σχολικών μονάδων που συμμετείχαν κατά τη σχολική χρονιά 2012-13 τόσο στο Τοπικό Σχολικό Δίκτυο «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου» όσο και τη σχολική χρονιά 2013-14 στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο «Βιώσιμη πόλη: η πόλη πεδίο εκπαίδευσης για την αειφορία» που συντόνισε το ΚΠΕ Ελ Κορδελιού & Βερτίσκου σε συνεργασία με τις Διευθύνσεις ΠΕ & ΔΕ Ανατολικής Θεσσαλονίκης και άλλους φορείς. Παρουσιάζεται το πλαίσιο, αναλύονται οι φάσεις του προγράμματος, οι πρακτικές που λειτούργησαν θετικά για την ενεργοποίηση των σχολικών μονάδων και των φορέων που συμμετείχαν καθώς και τα αποτελέσματά τους.

Λέξεις/έννοιες κλειδιά: ενεργός πολίτης, βιώσιμη πόλη, γειτονιά, δράση

Εισαγωγή

Οδεύουμε προς την ολοκλήρωση της Δεκαετίας της Εκπαίδευσης για την Αειφορία που ανακήρυξαν τα Ηνωμένα Έθνη το 2005. Στόχος της ανακήρυξης που αφορούσε κάθε πτυχή της ζωής των πολιτών ήταν η ενσωμάτωση των αξιών που αναδεικνύει η έννοια της αειφορίας σε όλες τις διαστάσεις της εκπαίδευσης. Όλα τα έτη έφεραν στο προσκήνιο της εκπαίδευσης σημαντικά ζητήματα της αειφορίας. Τα δύο τελευταία όμως έτη 2013 και 2014 εστιάζουν στα θέματα «Ανθρωπογενές Περιβάλλον και Αειφόρος Διαχείριση» και «Ενεργοί Πολίτες» αντίστοιχα, επιστεγάζοντας τη δεκαετία με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και επιβεβαιώνοντας στην πράξη την άποψη

ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν αφορούν προβλήματα της φύσης, αλλά της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση.

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου επικεντρώνει τη δράση του σε θέματα αστικής αειφορίας καθώς το αστικό περιβάλλον αποτελεί το άμεσο περιβάλλον του ΚΠΕ. Προωθεί έναν προσανατολισμό προς την αειφορία που δεν περιλαμβάνει μόνο το φυσικό περιβάλλον, αλλά ανοίγεται σε προβλήματα της καθημερινότητας της ζωής στην πόλη, στην κριτική των θεσμών με τη σκέψη επικεντρωμένη στο παρόν και στο αύριο. Η εκπαίδευση για την αειφορία αναδεικνύει την ανάγκη μιας ολιστικής προσέγγισης της αστικής πραγματικότητας, με ξεκάθαρο αξιακό προσανατολισμό, σαφή κριτικό χαρακτήρα και προσανατολισμό στη δράση, καθώς αυτή προσφέρει τη δυνατότητα να αποτυπώσουμε το όραμά μας για το μέλλον στο σήμερα, δρώντας ως ενεργοί πολίτες.

Η προσπάθεια του ΚΠΕ Ελ. Κορδελιού & Βερτίσκου ξεκίνησε το 2011 με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Θεσσαλονίκη Βιώσιμη Πόλη» και το αντίστοιχο εκπαιδευτικό υλικό που εκδόθηκε, με σκοπό την υποστήριξη των συναδέλφων εκπαιδευτικών, των μαθητών αλλά και των πολιτών στην προσπάθεια ενασχόλησης με τα ζητήματα του άμεσου περιβάλλοντός τους, της καθημερινότητάς τους, στο πλαίσιο της τοπικής τους κοινωνίας.

Τη σχολική χρονιά 2012-13, λειτούργησε πιλοτικά από το ΚΠΕ το Τοπικό δίκτυο εκπαίδευσης με θέμα «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου», το οποίο υλοποίησε το πρόγραμμα «Ερευνώ το σχολείο μου και τη γειτονιά μου και ενεργώ με όραμα το μέλλον». Στο δίκτυο συμμετείχαν 17 σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του δήμου Θεσσαλονίκης υλοποιώντας το ομότιτλο πρόγραμμα. Έχοντας ως βασικό στόχο την ανάδειξη της αξίας της επικοινωνίας, του διαλόγου και της συνεργασίας στη δράση για την αειφορία (βασικές αρχές της εκπαίδευσης για την αειφορία και τη δημιουργία ενός βιώσιμου μέλλοντος) επιδιώχθηκε η συνεργασία με το Δήμο Θεσσαλονίκης, συγκεκριμένα με τη Διεύθυνση Ποιότητας Ζωής και τις Υπεύθυνες Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Θεσσαλονίκης. Οι παραπάνω φορείς συνεργάστηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την υλοποίηση του προγράμματος.

Αντίστοιχο πρόγραμμα υλοποιήθηκε τη σχολική χρονιά 2013-14 από 85 σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της επικράτειας στο πλαίσιο του Εθνικού θεματικού δικτύου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης «Βιώσιμη Πόλη: η πόλη ως πεδίο εκπαίδευσης για την αειφορία» που συντονίζει το ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού &

Βερτίσκου. Και σε αυτή την περίπτωση επιδιώχθηκε η συνεργασία των σχολείων με τα συνεργαζόμενα ΚΠΕ, τους Υπεύθυνους ΠΕ και ΣΔ των Διευθύνσεων Εκπαίδευσης, τους Δήμους και άλλους φορείς που συμμετείχαν. Για τις ανάγκες των Δικτύων αυτών αξιοποιήθηκε το ηλεκτρονικό περιβάλλον του Edmodo, το οποίο λειτούργησε ως χώρος επικοινωνίας, διαλόγου και αλληλεπίδρασης μεταξύ του Κ.Π.Ε., των σχολικών μονάδων και των φορέων που συμμετείχαν.

Η συνεργασία τους ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχή υλοποίηση των δράσεων από τις περιβαλλοντικές ομάδες των σχολικών μονάδων του Δικτύου. Ο προσανατολισμός στη δράση μετά από κριτική σκέψη αποτελεί άλλωστε συστατικό στοιχείο της εκπαίδευσης για την αειφορία, καθώς τονίζει τη σημασία της διαμόρφωσης διάθεσης για ενεργητική συμμετοχή, οδηγώντας σε σχέδια δράσης για πραγματικά ζητήματα. Ο θεμελιώδης παιδαγωγικός σκοπός είναι η διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη δημιουργία του ενεργού πολίτη, του πολίτη που “αναγνωρίζοντας” το άμεσο περιβάλλον του, συνδιαμορφώνει με τους “άλλους” συμπολίτες του μια κριτική ερμηνεία του και δρα για να το αλλάξει.

Αν και στη συζήτηση για τον ορισμό και τα χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη οι θεωρητικές αφετηρίες και ο προβαλλόμενος προβληματισμός δεν συμπίπτουν πάντα, κοινή συνισταμένη παραμένει η πορεία προς την ανακάλυψη της γνώσης και η πρόσκληση για ανάληψη δράσης, σε επίπεδο άμεσης βιωμένης εμπειρίας (σχολική κοινότητα, γειτονιά, τοπική κοινωνία). Με τον τρόπο αυτό αναπτύσσεται ο κριτικός γραμματισμός των μαθητών, ώστε απέναντι στα προβλήματα του φυσικού, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος να τοποθετούνται αναλύοντας και οικοδομώντας σχέσεις συνεργασίας σε μια πορεία αντιμετώπισής τους.

Οι μαθητές των σχολικών μονάδων που συμμετείχαν στο Πρόγραμμα «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου», κλήθηκαν να επεξεργαστούν σχέδια δράσης τα οποία να συνδέονται με την καταγραφή και εκτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης, ώστε μέσα από μια κριτική και αναστοχαστική διεργασία να οδηγηθούν στην προβολή συγκεκριμένων προτάσεων για πραγματικά προβλήματα του άμεσου περιβάλλοντός τους. Με τον τρόπο αυτό επιδιώχθηκε η ενδυνάμωση των μαθητών στο ρόλο του αυριανού ενεργού πολίτη.

Φάσεις προγράμματος και Χρονοδιάγραμμα

Φάση 1.	Εγώ και η γειτονιά μου	Νοέμβριος
Φάση 2.	Η γειτονιά μου με τα μάτια των άλλων και η πόλη	Δεκέμβριος - Ιανουάριος
Φάση 3.	Οι θεσμοί	Φεβρουάριος
Φάση 4.	Σχεδιασμός – Υλοποίηση Δράσης	Μάρτιος - Απρίλιος
Παρουσίαση		Μάιος

Με την προτεινόμενη δομή του προγράμματος διαμορφώνεται ένα πλαίσιο που συνδέει τη γειτονιά με την πόλη αναδεικνύοντας τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στη φύση, την κοινωνία, τον πολιτισμό, την οικονομία και την πολιτική, γεγονός που εξασφαλίζει μια ολιστική και συστημική ματιά στην πραγματικότητα που μας περιβάλλει με όραμα τη βιώσιμη-αιετόφορο πόλη.

Φάση 1. Εγώ και η γειτονιά μου

Στην πρώτη φάση, ερευνάται η γειτονιά των παιδιών, το άμεσο περιβάλλον τους στο οποίο έχουν και τα περισσότερα βιώματά. Η φάση αυτή μπορεί να υλοποιηθεί το Νοέμβριο.

Αξιοποιούνται οι γνώσεις, οι εμπειρίες και τα βιώματα των παιδιών σχετικά με τις συνθήκες ζωής που επικρατούν στη γειτονιά τους με σκοπό να δημιουργηθεί μια εποπτεία που να παρουσιάζει μια συνολική εικόνα της ζωής τους σ' αυτή. Αυτό σημαίνει πως αποτυπώνουν τους εαυτούς τους σε σχέση με τους ελεύθερους χώρους ή τους διαμορφωμένους χώρους πρασίνου, τα ιστορικά ίχνη του παρελθόντος που υπάρχουν δίπλα τους, τα θετικά και αρνητικά της γειτονιάς τους, τις όμορφες γωνιές αλλά και τα προβλήματά της, την παράνομη στάθμευση, την αισθητική υποβάθμιση, τα συσσίτια ή τα κλειστά μαγαζιά. Συνθέτουν έτσι εικόνες με σκέψεις και συναισθήματα, δίνοντας την ευκαιρία να γνωρίσουμε το μέρος που ζούνε αλλά και τους ίδιους τους μαθητές.

Φάση 2. Η γειτονιά μου με τα μάτια των άλλων και η πόλη

Στη δεύτερη φάση, η οποία προτείνεται να υλοποιηθεί Δεκέμβριο με Ιανουάριο ανοιγόμαστε τόσο στο επίπεδο της γειτονιάς όσο και της πόλης στην οποία εντάσσεται αυτή. Εκκινώντας από τις εμπειρίες και τα βιώματα των μαθητών που αποτυπώθηκαν στην πρώτη φάση, εστιάζουμε στους ανθρώπους της γειτονιάς και στη δημιουργία ενός περιβαλλοντικού μονοπατιού με χαρακτηριστικά στοιχεία της πόλης.

Στόχος στη φάση αυτή είναι η συγκρότηση μιας πλουσιότερης και περισσότερο σύνθετης αντίληψης για τη γειτονιά, τοποθετώντας στο πεδίο της έρευνας τις απόψεις των άλλων ανθρώπων και διευρύνοντας τα όρια, ώστε να συμπεριληφθεί η πόλη στην οποία εντάσσεται η γειτονιά.

Αρχικά, διευρύνεται η αντίληψη των παιδιών για τη γειτονιά τους, εμπλουτίζοντάς την με δεδομένα και πληροφορίες που προέρχονται από τους άλλους κατοίκους της, αλλά και τοποθετώντας την στη συνέχεια μέσα στη συνολική εικόνα της πόλης. Ξεκινούμε λοιπόν μια διαδικασία που μας φέρνει σε επαφή με τους συνανθρώπους μας, καταγράφοντας απόψεις, πληροφορίες, δεδομένα και αποτυπώνοντάς τα σε έναν χάρτη με τη μορφή του περιβαλλοντικού μονοπατιού. Στο χάρτη αυτό διακρίνονται τα μέρη που συνθέτουν την αστική πραγματικότητα και οι αλληλεξαρτήσεις ανάμεσά τους. Οι άξονες της παρατήρησης συγκροτούνται ουσιαστικά από τα μέρη που συνθέτουν το σχήμα της αειφορίας: φύση, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός. Στο πλαίσιο της δημιουργίας του μονοπατιού είναι δυνατόν να υλοποιηθούν δραστηριότητες συλλογής και καταγραφής δεδομένων που συνδέονται με θεματικές ενότητες όπως ενέργεια, νερό, ελεύθεροι χώροι και απορρίμματα στην πόλη. Γίνεται σύγκριση επίσης με το παρελθόν, αναγνωρίζοντας τις αλλαγές που συνέβησαν, τίθενται ερωτήματα και εκφράζονται αξιολογικές κρίσεις.

Φάση 3. Οι θεσμοί

Η περιγραφή και κατανόηση του συστήματος της γειτονιάς και της πόλης οδηγεί σε ένα σημαντικό κριτικό ερώτημα: Γιατί είναι έτσι αυτή η πραγματικότητα; Η κριτική της θα οδηγήσει στη αναζήτηση του ποιος φέρει την ευθύνη για αυτήν και ποιος μπορεί να τη μετασχηματίσει.

Στις δύο πρώτες φάσεις του προγράμματος συγκροτήθηκε μια εικόνα της γειτονιάς και της πόλης. Έχοντας δει λοιπόν το πώς είναι τα πράγματα, επικεντρωνόμαστε τώρα στο γιατί είναι έτσι και όχι αλλιώς. Στην τρίτη φάση επιχειρείται η ανακάλυψη εκείνων που συνήθως παραμένουν στην αφάνεια, ενώ αντίθετα επηρεάζουν και καθορίζουν καταλυτικά τις συνθήκες της ζωής των ανθρώπων στην πόλη. Επιδιώκεται έτσι να φανερωθούν όσοι σχεδιάζουν, συμβουλεύουν, αποφασίζουν, υλοποιούν μικρά και μεγάλα έργα τα οποία βελτιώνουν ή δυσχεραίνουν την καθημερινότητά, για παράδειγμα πλουτίζουν ή φτωχαίνουν το πράσινο της πόλης, διευρύνουν ή σμικρύνουν την έννοια του δημόσιου χώρου σ' αυτήν. Διαμορφώνεται στη συνέχεια ένας χάρτης θεσμικών φορέων που συνδέονται με την εικόνα που

επιθυμούμε να αλλάξουμε. Στόχοι αυτής της φάσης είναι οι μαθητές να αναγνωρίσουν και να έρθουν σε επαφή με τα θεσμικά όργανα που σχετίζονται με τα προβλήματα της πόλη και τον τρόπο λειτουργίας τους, να ασκήσουν κριτική και αυτοκριτική και να αξιολογήσουν την προσωπική τους στάση και την κοινωνική συμμετοχή στο πλαίσιο της ανάδειξης της σημασίας του ενεργού πολίτη στα δρώμενα της εποχής του.

Φάση 4. Σχεδιασμός – Υλοποίηση Δράσης

Το ερώτημα που τίθεται στη φάση αυτή είναι: Τι είναι αυτό που αξίζει να κάνουμε, αλλάζοντας σε κάτι την πραγματικότητα της γειτονιάς μας; Στη φάση αυτή συζητείται, αποφασίζεται, σχεδιάζεται μια δράση και απευθυνόμαστε σε όσους πιστεύουμε πως μπορούν να σταθούν συμπαραστάτες στο έργο αυτό, όπως στο σύλλογο Γονέων, στο Δήμο, ή σε έναν πολιτιστικό σύλλογο της γειτονιάς μας. Αξιοποιούνται όσα έμαθαν οι μαθητές στις προηγούμενες φάσεις και δρουν καταγράφοντας όσα γίνονται. Στόχοι αυτής της φάσης είναι οι μαθητές να συνθέσουν μια συνολική εικόνα των χαρακτηριστικών της αειφόρου πόλης, να γνωρίσουν αρχές και αξίες σχεδιασμού λειτουργίας της πόλης, να κατανοήσουν τη λειτουργία της πόλης με όρους κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης, να γίνουν ικανοί να συμμετέχουν με δημοκρατικό τρόπο στη λήψη των αποφάσεων, να διαμορφώσουν διάθεση για συμμετοχή και αλλαγή και να αποκτήσουν δεξιότητες σχεδιασμού και υλοποίησης δράσης. Επίσης να αποκτήσουν «εμπειρία» δράσης για το κοινό καλό ώστε να ενδυναμωθούν και να την «ανακαλέσουν» όταν θα κληθούν να δράσουν ως ενήλικες ενεργοί πολίτες.

Οι μαθητές εμπλέκονται σε μια διαδικασία σχεδιασμού και λήψης απόφασης για την επίλυση θεμάτων που συνδέονται με την ποιότητα ζωής στη γειτονιά τους. Θα αναδειχθούν με τον τρόπο αυτό οι αξίες και αρχές που πρέπει να διέπουν τη λειτουργία των υπεύθυνων θεσμικών φορέων και των ενεργών πολιτών στην κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας βιώσιμης πόλης. Οι αρχές αυτές είναι: η συνεργασία, η αλληλεγγύη, η ισότητα, η δικαιοσύνη, η συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες σχεδιασμού και λήψης των αποφάσεων. Τα παιδιά θα τοποθετηθούν κριτικά σε πραγματικές καταστάσεις κατανοώντας τη σημασία του ρόλου των πολιτών στη διεκδίκηση μιας καλύτερης ζωής, θα σχεδιάσουν, θα αναρωτηθούν για τους θεσμικούς φορείς που μπορούν να τους βοηθήσουν στην υλοποίηση της δράσης τους, θα συγκροτήσουν το σύνολο των επιχειρημάτων με τα οποία θα πείσουν τους συνομιλητές τους. Αφού γίνει η επιλογή της δράσης με δημοκρατικές διαδικασίες στη συνέχεια μπορεί να

ανακοινωθεί στους φορείς (σύλλογος γονέων, δήμος, ΜΚΟ) και να υλοποιηθεί με τη συνεργασία και τη βοήθειά τους.

Παρουσίαση

Προτείνεται το πρόγραμμα να παρουσιασθεί στο τέλος της σχολικής χρονιάς είτε στο σχολείο είτε σε κάποιο φεστιβάλ παιδείας του δήμου σε συνεργασία με τον Υπεύθυνο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Τέλος επιθυμητό είναι οι μαθητές να αξιολογήσουν κάθε φάση του προγράμματος ως προς το αποτέλεσμα και την προσπάθεια που καταβλήθηκε εκφράζοντας τις απόψεις για τα δυνατά και αδύνατα σημεία του προγράμματος.

Αποτελέσματα – Συμπεράσματα

Το πρόγραμμα «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου» υλοποιήθηκε με κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις τόσο από σχολεία της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας στο πλαίσιο των θεματικών δικτύων του ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου «Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου» και «Βιώσιμη πόλη: η πόλη πεδίο εκπαίδευσης για την αειφορία». Οι μαθητές των σχολείων που συμμετείχαν αφού ερεύνησαν τη γειτονιά τους ή σε κάποιες περιπτώσεις και ολόκληρη την πόλη τους οργάνωσαν και υλοποίησαν πληθώρα δράσεων. Δημιούργησαν λαχανόκηπους και εμπλούτισαν με φυτά τις αυλές των σχολείων τους ή κάποια πάρκα στη γειτονιά τους με τη βοήθεια των γονέων και των Δήμων της περιοχής τους. Καθάρισαν και ζωγράρισαν τοίχους, παγκάκια, κάδους απορριμμάτων και στάσεις λεωφορείων σε συνεργασία με τη σχολή Καλών Τεχνών σε κάποιες περιπτώσεις. Συμμετείχαν ενεργά σε συσσίτια απόρων στην ενορία τους. Οργάνωσαν γιορτές γειτονιάς, μαγείρεψαν και κάλεσαν τους γείτονες του σχολείου τους. Έγραψαν ποιήματα, κείμενα και θεατρικά έργα που τα παρουσίασαν σε ανοιχτές εκδηλώσεις.

Αυτά που αποκόμισαν οι μαθητές σύμφωνα με απολογιστικά κείμενα των εκπαιδευτικών, τα οποία ομαδοποιήθηκαν και αναλύθηκαν, κρίνονται ως εξαιρετικά γόνιμα.

Στον τομέα της έρευνας οι μαθητές απέκτησαν γνώσεις για τη γειτονιά τους, δεξιότητες στην κατανόηση ζητημάτων, πραγματοποίησαν επισκέψεις στο πεδίο, ακολούθησαν ερευνητική διαδικασία (ερωτήματα, ανακάλυψη), χρησιμοποίησαν ερευνητικά εργαλεία (παρατήρηση, ερωτηματολόγια) και εφάρμοσαν ερευνητικές

μεθόδους (βιβλιογραφική/διαδικτυακή αναζήτηση). Στον τομέα της συνεργασίας οι μαθητές γνώρισαν τους φορείς που δραστηριοποιούνται στη γειτονιά τους και ενεργοποίησαν σε διάφορες φάσεις του προγράμματος γονείς και κατοίκους της γειτονιάς τους. Στον τομέα της δράσης οι μαθητές σχεδίασαν, υλοποίησαν και παρουσίασαν τη δράση τους για να ενημερώσουν άλλους.

Τα συναισθήματα που αποκόμισαν οι μαθητές που συμμετείχαν στο πρόγραμμα ήταν κυρίως θετικά όπως ενθάρρυνση, ενδυνάμωση, υπερηφάνεια, ελπίδα, ικανοποίηση, αγάπη ενώ υπήρχαν και λίγα αρνητικά όπως προβληματισμός και απογοήτευση.

Τα αποτελέσματα αυτά μας ενδυναμώνουν στην πρόθεσή μας να συνεχίσουμε εμπλουτίζοντας και βελτιώνοντας όπου χρειάζεται τον προσανατολισμό του Εθνικού Θεματικού Δικτύου «Βιώσιμη πόλη: η πόλη πεδίο εκπαίδευσης για την αειφορία» στην ανάπτυξη του κριτικού στοχασμού και την ανάληψη σχετικών δράσεων με σχήματα συνεργασίας και γόνιμης αλληλεπίδρασης ΚΠΕ, σχολικών μονάδων, Υπευθύνων ΠΕ ή ΣΔ, Δήμων και άλλων φορέων.

Βιβλιογραφία

Αγγελίδης, Ζ., Αθανασίου, Χ., Μοντεσάντου, Ε., Παπαδημητρίου, Ε., Υφαντής, Γ. (2011). *Θεσσαλονίκη Βιώσιμη Πόλη*. Θεσσαλονίκη. Κ.Π.Ε. Ελευθερίου Κορδελιού.

Αθανασίου, Χ., Παπαδημητρίου, Ε., Ριφάκη, Ν., Σλαυκίδης, Γ. (2013). *Ενεργός πολίτης στη γειτονιά μου. Προτάσεις για μια εκπαιδευτική προσέγγιση του σχεδιασμού και υλοποίησης δράσεων σε τοπικό επίπεδο*. Θεσσαλονίκη. Κ.Π.Ε. Ελευθερίου Κορδελιού & Βερτίσκου.

Ματσαγγούρας, Γ. Η. (2004). *Μεθοδολογία της επιστημονικής διδακτικής*. Στο: Η. Γ. Ματσαγγούρας, Η Εξέλιξη της Διδακτικής, επιστημολογική θεώρηση (σελ. 77-112). Αθήνα. Εκδόσεις Gutenberg.

Μιχαήλ, Σ., Παπαδημητρίου, Ε., (2008). *Αναζητώντας το χαμένο χώρο*. Θεσσαλονίκη. Κ.Π.Ε. Ελευθερίου Κορδελιού.

Μοδινός, Μ., Ευθυμιόπουλος, Η. (επιμ.). (2000). *Η Βιώσιμη Πόλη*. Αθήνα. Εκδόσεις Στοχαστής/ΔΙΠΕ.

Μονιούδης, Π. (2005). *Στους κόλπους των πόλεων*. Αθήνα. Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Παπαδημητρίου, Ε., Υφαντής, Γ. (επιμ.). (2011). *Δυτική Θεσσαλονίκη. Ένα*

πρόγραμμα “Δια Βίου Μάθησης” για την αειφορία. Θεσσαλονίκη. Κ.Π.Ε. Ελευθερίου Κορδελιού.

Σχίζα, Κ. (2006). *Η Συστημική Σκέψη στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: ένα το ζητούμενο, δύο οι επιλογές*. Αθήνα. 2^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 663-672, 15-17 Δεκεμβρίου.

Bookchin, M. (1996). *Τα όρια της πόλης*. Αθήνα. Εκδόσεις Παρατηρητής.

Bertrand, Y. (1999). *Σύγχρονες εκπαιδευτικές θεωρίες*. Αθήνα. Ελληνικά Γράμματα.